

Beszéljünk nyíltan a nyílt hozzáférésről!
Gondolatok Kovács Kármén *A nyílt hozzáférésű (Open Access) publikálás néhány bizonytalan következménye* című cikke nyomán

Open Access needs to be discussed openly.
Reflections on the paper of Kármén Kovács.

Holl András
informatikai főigazgató-helyettes
MTA Könyvtár és Információs Központ

Egyre inkább foglalkoztatja a hazai kutatókat a nyílt hozzáférés kérdése – azért, mert mind az Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH), mind az MTA követelményeket támaszt a publikációk közzétételével kapcsolatban, vagy éppenséggel azért, mert a hírekben szerepel, mert kéretlen elektronikus levelekben kapacitálják őket publikálásra ismeretlen folyóiratok. Természetesen olyanok is vannak, akik tudatosan használják az *Open Access* (OA) által nyújtott lehetőségeket, olyanok is, akiknek tudományterületén a nyílt hozzáférés alkalmazása az általánosan elfogadott norma.

Kovács Kármén cikke (Kovács, 2017) a nyílt hozzáférés lehetséges problémáival foglalkozik. Ezen problémák vizsgálata igen fontos és időszerű kérdés: megoldásuk nélkül az *Open Access* alighanem feltartóztathatatlan terjedésének több nemkívánatos mellékhatása lenne. Szükség van vitára a tudományos közösségen belül – ennek része ez a hozzászólás is.

A nyílt hozzáférés nagyon összetett kérdéskör – terjedésének, alkalmazásának egyik legnagyobb akadály a konfúzió. A tudományos kommunikáció rendszere sokrétű, a hagyományok területenként eltérőek. A nyílt hozzáférés lelkes pártolói is gyakran különböző álláspontokat képviselnek, és az érdekeltek, ellenérdekeltek vagy pártatlan elemzők gyakran csak egy aspektust mutatnak be. Kovács Kármén cikke kizárólag a nyílt hozzáférés „arany” útjának problémáit taglalja (az arany út, a *Gold Open Access* a kiadó által, a folyóirat weboldalán megvalósuló nyílt hozzáférést jelenti). A Budapesti Nyílt Hozzáférés kezdeményezés (URL1) két alternatív stratégiát fogalmaz meg: az első ezek között a repozitóriumokban történő önarchiválás (ezt később a „zöld” útnak nevezték). A másik a Kovács Kármén cikkében is tárgyalt kiadói *Open Access*. Kezdetben nem számoltak a kereskedelmi alapon működő kiadóvállalatok hozzáférés-megváltási lehetőségével, amit egyes szerzők az arany OA részének tekintenek, mások a „hibrid” jelzővel illetnek.

Mint azt Kovács Kármén is említi, több tudományterületen nem állnak jelenleg rendelkezésre bevett, elismert *Open Access* folyóiratok, illetve a humán-bölcsész területeken hiányzik a közlési díjak (APC) fedezésére alkalmas pályázati költségvetés. Azonban ezeken a területeken is lehetőség van a publikációk repozitóriumi elhelyezésére, a zöld OA alkalmazására. Magyarországon mind az MTA, mind a nagyobb egyetemek rendelkeznek megfelelő repozitóriumokkal. (URL2)

Vissza kell térjünk egy bekezdés erejéig az *Open Access* bevezetésének, elterjesztésének indokaira. Kovács Kármén említi az ismeretek mind szélesebb körű terjesztését, és a

multinacionális kiadóvállalatok üzletpolitikájára való reakciót. Számos további indok is létezik, ezek közül most csupán egyet említek, George Malloryt parafrázálva: mivel lehetséges. A folyóiratok előfizetéses modellje a papírra való nyomtatás technológiájának megfelelően alakult ki. A számítástechnika és az internet fejlődése lehetővé tette a folyóirat-terjesztés költségeinek drasztikus csökkentését. Mivel az olcsó technika rendelkezésre áll, ezt a lehetőséget ki is használják, új megoldások születnek, a tudományos kommunikációnak át kell alakulnia. Amíg a nyomtatás és a postaköltségek jelentősek voltak, és a példányszámmal arányosan növekedtek, logikusan az olvasóra (előfizetőre) hárították ezeket. Most, hogy a költségek majdhogynem eltűntek, más megoldásokra van szükség. Ugyan úgy, ahogy a zeneműveknél, filmeknél létrejöttek a fájlcsereelő, és kiszorultak a CD-k, a tudományos folyóiratoknál sem lehetséges a korábbi terjesztési és finanszírozási rendszert változatlanul fenntartani.

A technikai lehetőség és a tudomány területén érvényesülő publikációs kényszer tette lehetővé a parazita folyóiratok felbukkanását. Legyenek azok csalók vagy pancserek, a kutatóknak azt tanácsolhatjuk, ne publikáljanak olyan folyóiratban amit maguk nem olvasnak! (Vigyázat, egy ismert név a szerkesztőbizottságban még nem garancia a színvonalra: gyakran az illetők nem is tudnak róla, hogy nevüket felhasználták!) A parazita folyóiratok kiszűrésében a kutatók segítségére lehetnek az indexelő szolgáltatások: elsősorban a Directory of Open Access Journals (DOAJ). A paraziták megjelenése következtében a DOAJ felülvizsgálta folyóiratlistáját, és szigorúbb kritériumok szerint fogad be folyóiratokat (Olijhoek et al., 2015).

Azokon a tudományterületeken, ahol a nyílt hozzáférés alkalmazása még nem terjedt el, nem tehetünk mást, minthogy elméleteket állítunk fel a lehetséges hatásokról. Nem szabad azonban megfélemlenünk az Open Access tényleges gyakorlatáról, sikereiről sem. Vannak területek, ahol a nyílt hozzáférés biztosítása a norma ma már (például: matematika, fizika, csillagászat) – nem kis részben az *arXiv* repozitóriumnak köszönhetően. A *ScienceDirect*en keresztül hozzáférhető közel harmincezer folyóiratból jelenleg közel hatszáz (URL3), a *Scopus*ban indexelték közül 2014-ben 2930 (URL4), a *Web of Science* adatbázisában 2015-ben 726 (URL5) Open Access folyóirat volt. Mindez valóban csekély, a DOAJ által nyilvántartott közel 9500 folyóirat töredéke. Ám vannak magas impakt faktorú, területükön elismert Open Access folyóiratok, mint a *PLOS ONE* vagy a *BMC Biology*. A kis OA-folyóiratok közül két hazai példát emlíünk: az *eXpress Polymer Letters* (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, BME) közel 3-as Journal Impact Factor értékkel rendelkezik, indexeli a *Scopus* és a Chemical Abstract Services is, az *Information Bulletin on Variable Stars* (MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont) pedig szerepel a *Scopus*ban, és elérhető az *EBSCO Hoston* keresztül is. Várhatóan hosszú időbe telik, amíg a viszonylag fiatal Open Access folyóiratok megfelelő ismertségre tesznek szert, és bekerülnek a nagy indexelő szolgáltatásokba – de ez a folyamat elindult. A repozitóriumi archiválás is bevett gyakorlat: a már említett *arXiv* 2017 elején több mint 1,2 millió e-printet tartalmazott, az *MTA REAL* repozitóriumának alapgyűjteményében pedig ugyanekkor lépte át a publikációk száma a negyvenezretet. Az MTA finanszírozásával született, 2014–15-ben megjelent publikációk közel 60%-a Open Access hozzáférésű volt, vagy folyóiratokban, vagy repozitóriumokban. A sikerek nyilvánvalóan inkább azokon a területeken tapasztalhatóak, ahol a nyílt hozzáférés feltételei nagyobb mértékben adóttak. Azonban azt sem lehet kijelenteni, hogy egyik vagy másik tudományterületen egyáltalán nincs lehetőség a nyílt hozzáférés alkalmazására. Viszont az is igaz, hogy az alkalmazás arányai szisztematikusan különböznek tudományterületek szerint. Az egyes területeken tapasztalható alacsony Open Access arány oka valószínűleg összetett: szerepelnek benne objektív és szubjektív tényezők egyaránt.

Honnan lesz fedezet a közlési díjak kifizetésére? Mint korábban említettük, a nyílt hozzáférés megvalósítható repozitóriumi elhelyezéssel is, ami ingyenes. Azonban a kiadói Open Access díjköteles részére (a kisebb folyóiratokban való közlés gyakran ingyenes) is megteremthető a fedezet. A Max Planck Digital Libraryban készített tanulmány kimutatja, hogy az APC-költségekre (article processing charge, publikálási díj) az előfizetési díjak globálisan fedezetet jelenthetnek (Schimmer et al., 2015). A nagyenergiájú részecskefizika területén az előfizetések közlési díjakra való átcsoportosítása meg is történt (Romeu et al., 2014). Természetesen sem a globális számításokból nem következik, hogy az átállás minden egyes országra nézve könnyen megoldható, sem az egyes tudományterületek sikere nem jelentenek biztosítékot arra, hogy az átállás másutt is megvalósítható.

Széles irodalma van az Open Access hivatkozások számára való hatásának. Az ebben a témában született cikkek bibliográfiái és áttekintései közül is hármat említhetünk (Wagner, 2010; Swan, 2010; Hitchcock, 2012). A citációs hatások nyilvánvalóan tudományterületenként változnak, és esetenként fennáll a lehetősége, hogy a vizsgálatok eredményeit szelekciós hatások befolyásolták. A kérdéssel foglalkozó szerzők azonban többnyire pozitív hatásról számolnak be. A tudományos vizsgálaton túl azonban érdemes a józan észre hagyatkozni: ha az adott publikáció szélesebb körben érhető el, nyilvánvalóan növekedni fog a hatása, többen fognak hivatkozni rá.

A nyílt hozzáférés előnyeinek kiaknázásához, hátrányainak kiküszöböléséhez, vagy legalábbis enyhítéséhez sok vizsgálatra, vitára van szükség. Kovács Kármén cikke számos problémát vetett fel, ezek közül néhányra reflektáltunk ebben a cikkben. A vita folytatódik, a szabályozás finomodik (lásd az MTA elnökének új rendelkezését az *Akadémiai Értesítő* 2016. decemberi számában). Az Open Accessre való átállás még éveket vesz igénybe – az EU céldátuma 2020, de nem gondoljuk, hogy azután az európai finanszírozású közlemények mindegyike szabadon olvasható lesz. Addig is sokat kell még beszéljünk a kérdéstről.

Kulcsszavak:

nyílt hozzáférés, open access, publikáció, folyóirat

Irodalom

Hitchcock, Steve (2012): The Effect of Open Access and Downloads ('Hits') on Citation Impact: A Bibliography of Studies. The Open Citation Project.
<http://opcit.eprints.org/oacitation-biblio.html>

Kovács Kármén (2017): A nyílt hozzáférésű (Open Access) publikálás néhány bizonytalan következménye. *Magyar Tudomány*. 178, 1, 71-79.
<http://www.matud.iif.hu/2017/01/11.htm>

Olijhoek, Tom – Mitchell, Dominic – Bjørnshague, Lars (2015): Criteria for Open Access Publishing. *ScienceOpen*. DOI:10.14293/S2199-1006.1.SOR-EDU.AMHUHV.v1
<https://www.scienceopen.com/document?id=85a98041-8734-4a43-b6eb-ff5903f3ae96>

Romeu, Clément – Gentil-Beccot, Anne – Kohls, Alexander – Mansuy, Anne – Mele, Salvatore – Vesper, Martin (2014): *The SCOAP3 Initiative and the Open Access Article-Processing-Charge Market: Global Partnership and Competition Improve Value in the Dissemination of Science*. CERN: CERN Document Server, DOI: 10.2314/CERN/C26P.W9DT <http://cds.cern.ch/record/1735210/files/>

Schimmer, Ralf – Geschuhn, Kai Karin– Vogler, Andreas (2015): Disrupting the Subscription Journals' Business Model for the Necessary Large-scale Transformation to Open Access. Max Planck Gesellschaft. DOI:10.17617/1.3
http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:2148961:6/component/escidoc:2149096/MPDL_OA-Transition_White_Paper.pdf

Swan, Alma (2010): *The Open Access Citation Advantage: Studies and Results to Date*. Technical Report, School of Electronics & Computer Science, University of Southampton, https://eprints.soton.ac.uk/268516/2/Citation_advantage_paper.pdf

Wagner, A. Ben (2010): Open Access Citation Advantage: An Annotated Bibliography. *Issues in Science and Technology Librarianship*. Winter, DOI: 10.5062/F4Q81B0W
<http://www.istl.org/10-winter/article2.html>

URL1: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>

URL2: <http://www.open-access.hu/hunor>

URL3: <http://www.sciencedirect.com/science/jrnllbooks/all/open-access>

URL4: <http://www.mb.vu.lt/en/news/scholarly-communication/lists-open-access-journals-indexed-web-science-and-scopus>

URL5: <https://awayofhappening.wordpress.com/2015/11/27/web-of-science-scopus-and-open-access-what-they-are-doing-right-and-what-they-are-doing-wrong/>